

نگاهی به مجموعه ۱۴ جلدی تاریخ سیاسی ایران
هشتاد و چهار سال اسناد، مکاتبات و یادداشتهای سیاسی ایران

حسینعلی نوذری

IRAN: Political Diaries 1881-1965.

Editor, Robert L.Jarman

UK, Archive Editions Limited/1997

مجموعه ۱۴ جلدی «یادداشتهای سیاسی ایران» برای نخستین بار در مجموعه‌ای واحد از سوی «آرشیو ادیشنز»، ناشر مجموعه‌های اسناد و مدارک معتبر سیاسی و تاریخی، به چاپ رسید. این مجموعه حاوی بخشی از گزارشهای نمایندگان سیاسی بریتانیا در ایران است از جمله، گزارشهای ارسالی از سوی سفیر، کاردار، دبیران سفارت، کنسولها و سرکنسولها، و دیگر اعضای سفارت به وزارتخارجه بریتانیا. مجموعه حاضر از منابع مهم در تاریخ معاصر ایران به شمار می‌رود که شامل گزارشهای موثق و جامعی است که از طریق، بایگانی وزارت خارجه انگلیس جهت چاپ و انتشار فراهم شده است. مجموعه مراسلات و مکاتبات دیپلماتیک حاضر نه تنها روشن‌کننده بسیاری از پیچیدگیها و تضادهای موجود در عرصه سیاست ایران است بلکه به گونه‌ای دقیق نشان‌دهنده ماهیت متعارض روابط میان بریتانیا و ایران بوده و پاره‌ای از سوء تفاهمات متقابلی را که بعضاً سبب خدشه‌دار شدن روابط فیما بین می‌شدند، نیز آشکار می‌سازد.

سال ۱۸۸۱ که نخستین گزارشهای دیپلماتیک مندرج در مجموعه حاضر، به رشته تحریر در آمده بود مقارن با سی و سومین سال سلطنت ناصرالدین شاه، چهارمین پادشاه قاجار بود. وی در سال ۱۸۴۸ در سن ۱۷ سالگی به سلطنت رسید و از تمامی پادشاهان قاجار طولانی‌تر حکومت کرد. تا اینکه نهایتاً در سال ۱۸۹۶ به دست میرزا ارضاکرمانی به قتل رسید.

جلد چهاردهم مجموعه حاضر که مجلد پایانی آن است به وقایع و حوادث سالهای ۱۹۵۲ تا ۱۹۶۵ می‌پردازد. سال ۱۹۶۵ که هنوز پهلوی دوم در اریکه قدرت بود، از جهاتی نقطه عطفی در تاریخ معاصر ایران به شمار می‌رود. در این ایام امام خمینی، که به دنبال قیام بر ضد کاپیتولاسیون و اعتراض به سیاستهای داخلی و خارجی شاه که از سوی بیگانگان دیکته می‌شد، از ایران تبعید شده بود و دوران اقامت خود در عراق و همچنین نگارش نخستین رساله خود پیرامون «نظریه حکومت اسلامی» را آغاز کرده بود.

اهمیت و اعتبار این مجموعه به دلیل چاپ و انتشار اسنادی است که از میان مجموعه اسناد موجود در بایگانی وزارت خارجه و «اداره اسناد عمومی» (لندن) گزینش و برای نخستین بار ارائه شده‌اند. این مجموعه به لحاظ فنی با ظرافت و نکته‌سنجیهای بسیار زیاد و نیز تحت نظارت دقیق و پژوهشگرانه دکتر آرام، بارل استاد بخش تاریخ مدرسه مطالعات شرقی و آفریقایی دانشگاه لندن فراهم آمده است.

یکی دیگر از نکاتی که به وجه اهمیت و اعتبار این مجموعه می‌افزاید نوع اسناد مندرج در آن است، که موارد زیر را در بر می‌گیرند: یادداشتها و اطلاعیه‌های وزارت خارجه (بریتانیا)، خلاصه مکتوبات و مربوط به ایران، بررسیها و گزارشهای سالانه حکومت هند در خلال سالهای جنگ (هرات) خلاصه گزارشهای سالانه، خلاصه گزارشهای ماهانه درباره ایران، گزارشها و اظهارات سیاسی فصلی (سه‌ماهه)، گزارشهای هفتگی وزارت خارجه، یادداشتها و گزارشهای سفارت پاکستان، گزارشات و بررسیهای سالانه گزارشهای نمایندگان، سفرا و کارمندان و اعضای سفارتخانه و کنسولگریهای بریتانیا در ایران، گزارشهای شخصی خفیه‌نویسان و راپرتیجها، و خلاصه گزارشهای سیاسی دو هفته یک بار، خلاصه گزارشهای مأموران اطلاعاتی، گزارشهای و بررسیهای رسیده از سفارت آمریکا و ...

مجموعه اسناد حاضر را می‌توان مرور دقیقی دانست بر تحولات سلسله‌های قاجار و پهلوی و جابه‌جایی سلطنت از قاجاریه به پهلوی، که از لای آنها به وضوح می‌توان به نظریه یا تز معینی دست یافت و آن اینکه «نحوه نگرش و طرز تلقی هر دو خاندان از مقوله قدرت و اقتدار سیاسی، حدود زیادی یکسان بوده تفاوت چندانی با هم نداشتند و بیانگر تداوم نوعی نگرش خاص به سلطنت و پادشاهی است». سلسله قاجار گرچه حکام نالایق و بی‌کفایتی داشت، لیکن نگاه آنان به مقوله قدرت و حاکمیت و نیز فلسفه سیاسی آنان، مبتنی بر نگرش مطلقه و استبدادی بود.

از سوی دیگر رضاخان که در سالهای ۲۵-۱۹۲۴ دست به مانور تازه‌ای مبنی بر تغییر نظام سلطنتی به جمهوری زده بود گرچه در این راه باشکست مواجه شد، لیکن چندان هم ضرر نکرد زیرا به راحتی توانست سلطنت را به خاندان خود منتقل سازد و در

عرصه حیات سیاسی ایران از قدرت بلامعارضی برخوردار گردد. وی ظاهراً به ترکیب پارلمان دست نزد، لیکن عملاً آن را به آلت فعل خود و اسباب بلاراده‌ای تبدیل کرد؛ و همان طور که از اسناد و مدارک مندرج در مجموعه حاضر برمی‌آید، گرچه حکومت مطلقه و استبدادی وی نه تنها دست کمی از قاجار نداشت، لیکن به لحاظ به کارگیری شیوه‌های مدرن تا حدودی از آن متمایز شده بود.

خواننده در این مجموعه با جزئیات مشروحی درباره اشخاص و مقامات مختلف دو خاندان حکومتگر در ایران روبه‌رو خواهد شد که اطلاعات بسیار ارزشمندی در اختیار وی قرار خواهند داد. علاوه بر این با فرازهای بسیار مهم و ویژگیهای تعیین کننده‌ای در تاریخ معاصر ایران نیز آشنا خواهد شد، از جمله تمایل موروثی در میان مقامات و شخصیت‌های برجسته دینی که نسل اندر نسل راه پدران خود را ادامه دادند، چیزی که حتی امروز نیز مصداق دارد. دوم تمایل برخی از خاندانهای بزرگ به وصلت با خاندانهای مهم طبقات مذهبی که منجر به پیدایش «شبکه‌ای از روابط نسبی و سببی» بسیار مهم و تعیین کننده شد.

در پایان، فهرست‌وار به رئوس برخی از جریانات و موضوعات مهم تاریخی که در این مجموعه آمده اشاره می‌کنیم.

روند تکامل سلسله‌های قاجار و پهلوی؛ رقابت انگلیس و روس بر سر ایران؛ عواقب پیامدهای سیاسی احداث خطوط تلگراف و راه‌آهن؛ تأسیس بانک شاهی؛ امتیاز نفت داری؛ تأسیس بریگاد قزاق یا ایجاد ارتش مدرن؛ انقلاب مشروطیت ۱۹۰۶؛ بحران ملی شدن نفت ۱۹۵۱؛ روابط بین شاه و طبقات مذهبی؛ مالکیت جزایر ابوموسی و تنب. مجموعه حاضر به همت کتابخانه مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر خریداری شده و هم‌اکنون در این کتابخانه موجود است.